

Nazismen som förklaring?

Landskrona, Sverigedemokraterna och
(o)betydelsen av ett brunt förflutet

Victor Lundberg

Sverigedemokraternas parlamentariska etablering i Sverige under 2000-talet har knappast passerat obemärkt. Kritiska ögon har bland annat riktats mot partiets framväxt och historiska rötter. Dess ”bruna förflutna” härleds då till 1930- och 1940-talens nationalsocialism via ultranationalistiska sammanhang och organisationer under 1970- och 1980-talen. Enligt en väl utbredd tes i den massmediala och politiska offentligheten, vilken har sin främsta akademiska anhängare i historikern Heléne Lööw, vilar Sverigedemokraternas framgångar på ett rasistiskt historiskt arv och en ”främlingsfientlig tradition”; en tradition som sträcker sig långt tillbaka i 1900-talets historia och är särdeles stark i Skåne.¹ Denna tradition menas kunna förklara Sverigedemokraternas remarkabla väljarstöd i somliga specifika lokalpolitiska rum – och deras marginella väljarstöd i andra. Föreliggande artikel förhåller sig kritiskt och explorativt till denna tes. Med fokus på Landskrona, som under 2000-talet har utmärkt sig som ett av Skånes – och rikets – starkaste sverigedemokratfästen, är syftet att genom en empirisk historisk studie kasta ett kontextualiserande ljus över tesens innebörd och det komplexa sambandet mellan ultranationalismens historiska jordmån och främlingsfientlighetens samtida politisering.² Är Sverigedemokraternas styrka i Landskrona sprungen ur något ”brunt” i stadens förflutna?³

Metodologiskt bygger artikeln framför allt på kartläggande och ideologi-analytiska läsningar av polisiärt källmaterial, varav huvuddelen återfinns i säkerhetspolisens sekretessbelagda arkiv, men även på analyser av tidningar och annat massmedierat material. En källkritisk läsning av det variationsrika – och till delar populärvetenskapligt och journalistiskt präglade – forskningsläget kring ultranationalismens historia i Sverige är likaså en metodologisk förutsättning för undersökningens genomförande.⁴ I den akademiska fåran av det forskningsläge jag här går i dialog med är dock de diakrona perspektiven sällsynta. Förutom historikern Heléne Lööw är det i stort sett bara koreanologen Tobias Hübinette som har intresserat sig för relationen

mellan ultranationalismens historiska uttryck och samtidens politiserade främlingsfientlighet i Sverige.⁵ Båda uppehåller sig dock huvudsakligen vid utvecklingen under efterkrigstiden. Med denna artikel vill jag sträcka ut det historiska perspektivet och rikta ett ideologianalytiskt och samhällshistoriskt fokus mot mellankrigstidens ultranationalistiska sammanhang och därmed också mot den generiska fascismens moderna och maskulina logik.⁶

I forskningen kring ultranationalismens och främlingsfientlighetens moderna (lokal)historia är just begreppet *främlingsfientlighet* omdiskuterat. Dess etnocentriska och vardagliga betydelsebjudning har med rätta pekats ut som problematisk. Med denna reservation kan dock begreppet fylla en analytisk funktion som ett samlingsnamn för de explicita, vardagliga och socialt manifesterade uttryck för negativa stereotyper, attityder och värderingar som ingår i ett vidare, konceptualiserande nät av diskursiva mekanismer som strukturerar rasismens utbredning över tid.⁷

Idéer och tankefigurer om en gemensam identitet, med unisona värderingar och homogen kultur, är beroende av föreställningar om annorlunda identiteter, andra värderingar och ”främmande” kulturer. Detta ”främmande” kan projiceras som något fientligt, hotfullt och skrämmande men också som något fascinerande, spännande och exotiskt. Oavsett dess positiva eller negativa egenskaper framträder det som betraktarens motpol. Relationen mellan betraktaren och dennes motpol, mellan oss och de andra, regleras av modernitetens ordningsskapande diskursiva strukturer, enligt vilka skillnader och likheter blir varandras oskiljaktiga förutsättningar. Som en följd av detta har den västerländska kulturen, enligt filosofen Aleksander Motturi, med tiden utvecklat en ”närmast neurotisk besatthet” kring frågan om individens etniska ursprung.⁸ Det moderna västerländska samhället har på så sätt, på olika nivåer och i olika dimensioner, kommit att präglas av en – för att låna Christian Catomeris ord – ”främlingskapandets grammatik, en slags osynlig ordning som styr våra tankar och vårt tal om Främlingen”.⁹ I det (lokal)historiska rummet kan det med andra ord finnas en mer eller mindre specifik och uttrycksfull främlingskapande grammatik. Denna påverkas av ekonomiska konjunkturer, maktförhållanden och sociala relationer, och omförhandlas ständigt av (lokala) politiska processer och subjekt.¹⁰

I det följande figurerar flera nu avlidna personer som medan de levde spelade viktiga roller i ultranationalistiska sammanhang. Efter grundligt etiskt övervägande publiceras här deras verkliga identitet, huvudsakligen eftersom de i sin samtid var inflytelserika och offentligt verksamma personer. Avsikten är dock inte att på något sätt ”hänga ut” dem eller att i efterhand utkräva något slags historiskt ansvar. Ur ett historievetenskapligt perspektiv är de, enligt mig, i första hand intressanta som politiska subjekt, vars liv och handlingar bidrar med förståelse av de samhälleliga sammanhang som utgör

jordmån för ultranationalismens politisering av främlingsfientliga attityder.¹¹ Därmed inte sagt att det historiska subjektet kan friskrivs från ansvar. På ett grundläggande plan är ingen människa oskyldig, i synnerhet inte de som har haft större möjligheter än andra att ta ansvar och göra skillnad. ”With great power comes great responsibility”, slår seriefiguren Spindelmannen fast i ett klassiskt citat och sätter fingret på pudelns kärna: De som har (haft) makt, lever och dör med ett större ansvar för sina handlingar och för samhällets missförhållanden än de maktlösa.

Landskrona – en vanlig stad i världens skugga?

Landskrona, strategiskt belägen på en udde i Öresund, har under hela den moderna epoken legat i skuggan av de större städerna i den befolkningstäta Öresundsregionen: Helsingborg/Helsingör i norr, Lund i sydost, Malmö i söder och Köpenhamn i sydväst. Icke desto mindre har staden, bland annat på grund av sin geografiska placering som nav i denna region, under lång tid mött och genomkorsats av nya och gamla – regionala, nationella och internationella – impulser. Till följd av detta har Landskrona länge haft karaktären av att vara både en relativt avskärmad och statisk småstad och samtidigt en del av en spänningsfylld och flyktig, föränderlig och transnationell, omvärld. Med andra ord förefaller staden idag med sina 40 000 invånare vara ungefär som de flesta andra svenska småstäder: som ett Sverige i miniatyr. De politiska och ekonomiska, sociala och kulturella strukturförändringar som under den moderna epoken präglat och omgestaltat landet Sverige har i varierande grad också satt sina spår i Landskrona.

Men staden präglas också av ett historiskt arv från en svunnen tid då staden var en av Skandinaviens viktigaste militära befästningar och handelsknutpunkter. Efter industrialismens genombrott växte Landskrona fram som en expansiv industri- och arbetarstad med sin sockerindustri, tunga mekaniska industri, utsädes- och garveriindustri, textil- och beklädnadsindustri och inte minst en dominerande varvsindustri. I mitten av 1970-talet nådde den klassiska industrialismen sin höjdpunkt i staden. Då beräknades omkring 40 procent, eller cirka 2 500, av stadens industriarbetare vara anställda inom varvsindustrin – främst på den landskronitiska industrialismens dominant, Öresundsvarvet. När varvet lades ned 1982 miste utan omsvep 1 900 av stadens arbetare sin försörjning. Varvsnedläggningen orsakar fortfarande – 30 år senare – fantomsmärtor i staden.

Under 1900-talet kom Landskronas förändringsprocesser att i allt högre grad flätas samman med industrins, och då framför allt Öresundsvarvets, utveckling på ett närmast unikt sätt. Staden kom att präglas av den spänningsfyllda relationen mellan arbete och kapital, mellan en växande och numerärt

stark arbetarklass och en borgerlighet som helt dominerades av en mindre krets inflytelserika och ekonomiskt starka industrialister. Epitetet ”arbetarstad” blev här ovanligt träffande. De sociala relationerna och de kulturella mönstren, liksom den lokala politiken och offentligheten i stort, kom under stora delar av 1900-talet att genomsyras av den socialdemokratiska arbetarrörelsen i stort och smått. Detta historiska faktum har under senare år, i takt med den lokala socialdemokratins tillbakagång, legat till grund för en alltmer högröstad mytologisering av rörelsens betydelse i och för staden.¹²

*

Andra världskrigets utbrott i september 1939 gjorde sig snabbt påmint i Landskrona. Bara några veckor efter krigsutbrottet genomfördes här en 48 timmar lång mörklägningsövning. Ven – den strategiskt belägna ön mitt i Öresund och en rask roddtur från Landskronas stränder – befästes omedelbart av stora militära styrkor och över 30 värn i den så kallade Per Albin-linjen uppfördes på ön. Kvinnofängelset på Citadellet avvecklades och den gamla befästningen togs återigen över av militär. Med Tysklands invasion av Danmark i april 1940 kom krigets fasor på andra sidan Öresund att bli en skrämmande realitet för landskronaborna. Flyende danska flottister och motståndsmän, liksom en allt stridare ström av danska judar, begav sig nattetid i sjöodugliga flytetyg iväg från Själland, ut i Öresund och lyckades om de hade tur nå stränderna kring Landskrona. Sinnebilderna av svårt sjuka människor, trasiga människoöden, drunknade kroppar och mystiska mord präglade nu staden och dess invånare till tonerna av flyglarm, lågtflygande bomb- och stridsplan, nattlig skottlossning och dov eldgivning från det svenska kustartilleriet.¹³

Mot krigsslutet ökade successivt mängden anländande flyktingar till Landskrona och nya åtgärder krävdes: Andra våningen på Rådhuset gjordes om till flyktingcentral och enskilda landskronabor inhyste många av de nyanlända i sina hem. Efter krigsslutet, på våren och försommaren 1945, tilltog flyktingströmmen alltmer och alla tillgängliga skolor och sjukvårdsinrättningar gjordes redo för att även kunna ta emot koncentrationslägerfångar, de flesta östeuropeiska kvinnor och barn. Citadellet fungerade under hösten 1945 som karantänförläggning för belgiska krigsbarn innan det under 1946 gjordes om till en regelrätt och slutna flyktingförläggning för ”främlingar”. Totalt tog Landskrona under 1945 hand om över 2 800 före detta koncentrationslägerfångar. Betydligt fler var de efterkrigsflyktingar som låstes in i säkert förvar bakom Citadellets murar. 1949 vistades inte mindre än 500 personer där samtidigt. Sammanlagt kom över 22 000 ”främlingar” från 32 olika länder att passera igenom lägreets rullor under åren 1946–1953 – under skarpt överinseende av dess chef, Harry Horndahl.¹⁴ För många landskronabor var

gästfriheten gentemot krigets offer, och solidariteten med de efterkrigstida flyktingarna, lika självklar som aversionen mot den tyska krigspolitiken. För andra landskronabor var den inte det. Nationalsocialismen och relationen till "det nya Tyskland" kom under krigsåren att utgöra en laddad konfliktlinje också i Landskrona.

Ett stort torgmöte och ett litet litteraturbål

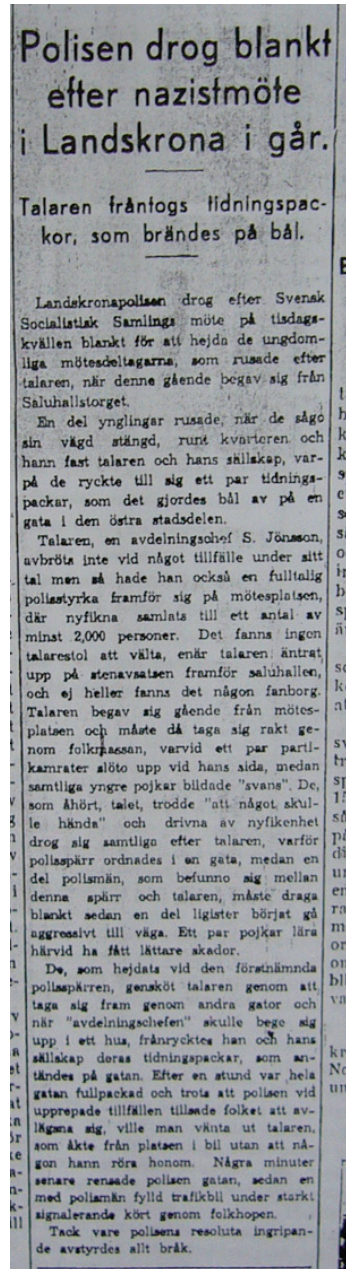
Vid åttatiden på tisdagskvällen den 7 juli 1942 – en tidpunkt då Europa befann sig mitt uppe i världskrigets våldsamma ovisshet – fylldes Saluhallstorget i Landskrona av ett tusental nyfikna människor.¹⁵ Mellan folksamlingen och saluhallens trappa hade en "fulltalig polisstyrka", bestående av trettioålet uniformerade och med sablar beväpnade poliser, formerat sig för att förhindra våldsamer och låta personen på trappavsatsen tala ostört.¹⁶ Denne person, mot vilken folksamlingens uppmärksamhet riktades, var 34 år gammal, sergeant Gösta Valdemar Jönsson. Han var tillrest från Falsterbo och chef för Skånekretsen inom Svensk Socialistisk Samling, SSS, Sveriges vid denna tid i särklass största nationalsocialistiska partiorganisation. Jönsson var en av de ledande kringresande SSS-talarna i Sverige under åren kring 1940 och en i nationalsocialistiska kretsar högt respekterad och mytomspunnen ledargestalt. Internt kallades han "Länderman" och var med sina meriter från Franska Främlingslegionens koloniala krigföring i Nordafrika (1930–1934) en av rörelsens centrala militära organisatörer. Den nyinrättade (1938) och centraliserade nationella säkerhetspolisen – Allmänna Säkerhetstjänsten (SÄPO:s föregångare) – klassificerade honom vid denna tid med bokstavs-beteckningen A, vilket i deras ögon motsvarade den högsta graden av politisk farlighet som fordrade strikt övervakning.¹⁷ Den omfattande polisinsatsen kring Jönssons landskronabesök var sålunda inte obefogad. På de flesta andra platser där SSS och Jönsson höll torgmöten under sommaren 1942 utbröt våldsamer och kravaller då uppretade folksamlingar störde mötena, avbröt talet och gick i handgemäng med mötesarrangörerna. Dessa kravaller fick i flera fall rättsliga efterspel.¹⁸

Vid det nationalsocialistiska torgmötet i Landskrona bröts emellertid mönstret. Agitatoren Jönsson blev här varken överröstad eller utbuad, än mindre avbruten eller bortjagad. Han fick tvärtom tala ostörd och mötet förlöpte helt utan oroligheter; "Under hela talet hade endast en och en annan protesteröst samt något hänskratt hörts, medan föredraget i övrigt förflutit lugnt", skriver polisen om händelsen.¹⁹ Den nationalsocialistiska propogandan – som förkunnade den vita rasens och svenskhetens överhöghet, liksom antikommunism, arbete och nationell socialism – kunde oemotsagd eka över Saluhallstorget i sommarkvällen. När mötet var över och folksamlingen

började skingras försökte ett antal "ligister" och nyfikna följa efter talaren och hans sällskap på deras väg till partiets expedition på Tranchellsgatan, några kvarter från torget.²⁰ Fridfullheten övergick för en stund i hotfullhet och på Brocksgatan och Östergatan såg sig polisen tvingad att med dragna sablar säkra det lilla nationalsocialistiska sällskapets färdväg. I det mindre tumult som för några ögonblick uppstod lyckades några av de ivrigaste förföljarna emellertid komma över "en packe tidningar", som en stund senare antändes utanför partiets expedition i ett "litteraturbål".²¹ Senare på kvällen fördes Jönsson i en polis eskorterad bil till järnvägsstationen för avresa söderut. Efter sig lämnade han ett fulltaligt budskap och en symbolisk hög med aska.²²

*

Händelserna i Landskrona denna sommarkväll 1942 fick inget rättsligt efterspel. Inga anhänganden gjordes och inga polisanmälningar upprättades, trots eldsvådan på allmän plats och trots att polisen vid ett tillfälle "måst draga blankt".²³ Detta nationalsocialistiska torgmöte sticker med andra ord ut ur den historiska mängden på ett iögonfallande sätt: Det avlöpte ovanligt lugnt och kunde fullföljas utan protester. Enligt både lokalpressen och polisens rapport var inte heller dess efterspel särdeles allvarligt, utan handlade förutom tidningsbrasan om några smärre "sparkar och knuffar samt skällsord".²⁴ En möjlig anledning till detta kan spåras genom en analys av de politiska sympatierna i Landskrona och då i synnerhet hur dess invånare förhöll sig till nationalsocialismen. De historiska valresultaten ger här bara en begränsad fingervisning eftersom de nationalsocialistiska partierna inte kandiderade vid de allmänna valen under 1940-talet. Vid 1930-talets val är det dock möjligt att utläsa ett icke obetydligt väljarstöd för "Lindholmsinriktningen" (NSAP och sedermera SSS) i Landskrona. Framför allt gäller detta landstingsmän- och elektorsvalen 1934–1935, då NSAP fick 88 av 8 049 röster i staden, och stadsfullmäktigevalet 1934, då NSAP fick 104 av totalt 9 011 röster. Vid landstings- och stadsfullmäktigevalen 1938 sjönk det nationalsocialistiska väljarstödet drastiskt, i synnerhet vid stadsfullmäktigevalet där endast fyra landskronabor

Dagen efter det stora torgmötet i Landskrona refereras evenemanget och efterspelet i lokalpressen. Källa: *Helsingborgs Dagblad*, 8/6 1942.

lade sin röst på NSAP. Sammantaget ger detta bilden av att det landskronistiska väljarstödet för nationalsocialismen låg i linje med det i de flesta andra svenska småstäder under 1930-talet.²⁵

Vid en djupare granskning av vilka som var medlemmar i och sympatiserade med SSS under 1940-talet, framträder dock en annan och betydligt mindre smickrande bild av Landskrona. Av de totalt 4 181 medlemmar i och sympatisörer till SSS som Tobias Hübinette har kartlagt i hela riket för år 1942 fanns inte mindre än 111 stycken i Landskrona. Enligt denna kartläggning var 1938–1945 totalt 170 landskronabor anknutna till SSS. Ungefär hälften av dem döljer sig bakom initialer eller pseudonymer som ”F d marxist”, ”Frontman” och ”SSS-sympatisör” medan resten har uppgivit sina fullständiga namn. De allra flesta av dessa förefaller dessutom, att döma av medlemslistorna, vara unga representanter för stadens stora arbetarklass. Vid en jämförelse med andra städer framträder Landskrona alltså ur detta perspektiv som ett uppseendeväckande starkt SSS-fäste. Enligt Hübinettes kartläggning hade vid samma tid (1942) den jämnstora staden Trelleborg 26 SSS-anknutna, de större grannstäderna Helsingborg och Lund 77 respektive 83 invånare med SSS-anknytning, medan storstäderna Malmö och Stockholm 154 respektive 332 stycken aktiva SSS-sympatisörer. I relation till sin storlek förefaller det alltså som att Landskrona hörde till de platser i Sverige där sympatierna för den proletära nationalsocialism som SSS representerade var som allra starkast i början av 1940-talet.²⁶

”Vi äro svenska fria män och vi tolerera ingen partipiska”

SSS-talaren Jönsson och hans sällskap var inte ensamma om sina nationalsocialistiska principer på Saluhallstorget. Bland det trettiotal uniformerade poliser som kommenderats ut i sommarkvällen för att upprätthålla lag och ordning fanns (minst) en som starkt sympatiserade med talarens åsikter, som de facto hade varit med och arrangerat torgmötet och som vid denna tid var en av SSS:s drivande krafter i Sverige. Att den svenska poliskåren – liksom officerskåren och överlag betänkliga delar av landets ämbetsmannakår inom myndigheter och förvaltning – under denna period hade betydande sympatier för det nationalsocialistiska Tyskland är en ständigt återkommande och känslig fråga i den historievetenskapliga och politiska debatten. Karl N.A. Nilsson har till exempel dragit slutsatsen ”att nazister fanns i flera samhällsfunktioner” och på höga och inflytelserika positioner inom idrottsrörelsen, kyrkan och de flesta statliga myndigheter.²⁷

Poliskåren i Landskrona omgärdades vid denna tid av nazistiska rykten. I en hemligstämplad skrivelse till ordföranden för Statens Informationsstyrelse slog landsfogden i Malmöhus län i maj 1940 larm om ”att stadens

[Landskronas] poliskår [...] i hög grad [ansågs] genompyrd med nazismen”, vilket en poliskommissarie i staden i ett bifogat remissyttrande ”bestämt tillbakavisade”, ty stadens poliser (i synnerhet en av dem) blandade inte in sina politiska åsikter i sina ”tjänsteåtgöranden”.²⁸ Och i augusti 1942 beslog lokalpressen stadens ordningsmakt med följande konstaterande: ”I Landskrona finnes veterligen en polisman som intar en framskjuten ställning inom det nazistiska partiet och sålunda icke iakttar den återhållsamhet som man enligt en allmän mening rimligen kan fordra av befattningshavare i polisen”.²⁹ Den numera lokalhistoriskt mytomspunne ”nazistpolisen” i Landskrona, Gottfrid Lilja, spelar en relativt undanskymd roll i den tidigare forskningen om ultranationalismens historia i Sverige. I Heléne Lööws arbeten skymtar han till exempel förbi som en bifigur. Men i säkerhetspolisens arkiv framträder hans nyckelroll tydligt. 25 år gammal förordnades han 1922 till konstapel vid Landskrona poliskår och började snart engagera sig i den framväxande nationalsocialistiska rörelsen. Efter partisprängningen 1933 blev han en av företrädarna för den välorganiserade, disciplinerade och elitistiska gren som leddes av furir Sven Olov Lindholm, Nationalsocialistiska Arbetarpartiet (NSAP, 1933–1938) och dess efterföljare Svensk Socialistisk Samling (SSS, 1938–1950). Till skillnad från den gren (Svenska Nationalsocialistiska Partiet, SNSP) som efter splittringen leddes av veterinären Birger Furugård och som havererade i slutet av 1930-talet, kom ”lindholmarna” att utgöra en huvudlinje i den proletära delen av den svenska nationalsocialismen. Vid kommunal- och landstingsvalen 1934 kandiderade Lilja för NSAP till landstinget i Malmöhus län samt till stadsfullmäktige i Landskrona. Som partimedlem i SSS finns ”Gottfrid Lilja med familj, Landskrona” noterad under perioden 1939–1945. Gottfrid Lilja var också under en period på 1930-talet ordförande i Landskrona Polisförening.³⁰

I mars 1943 blev Lilja riksbekant i samband med ett uppmärksammat offentligt protestmöte på Vinterpalatset i Stockholm. Han hade själv tagit initiativ till mötet som arrangerades av SSS och riktades mot vad som uppfattades som systematiska och omyndigförklarande förföljelser från samhällets sida av enskilda, nationellt sinnade polismän. Huvudtalare var Lilja tillsammans med Sven Olov Lindholm samt högerpolitikern Hugo Askling – men det var bara Lilja som i efterhand blev åtalad och fälld för förtal.³¹ Enligt säkerhetspolisens observatör på plats var det också hans tal som renderade störst ”bifallsyttringar i form av applåder” under det välbesökta mötet; inte mindre än 1 400 personer närvarade, varav ”ett femtiotal voro militärer i uniform”.³² Liljas offentliga försvar för svenska polisens fulla rätt – ”vi äro svenska fria män och vi tolerera ingen partipiska” – att hysa och verka för nationalsocialismen vållade höga svallvågor i den politiska offentligheten.³³ I Landskrona reagerade till exempel stadens politiska maktcentrum, den socialdemokratiska

arbetarekommunen, med ilska och deklarerade att "osvenska element och nazistpoliser" skulle befrias från samhällstjänst på grund deras "konspiration med främmande makter".³⁴

Gottfrid Lilja delade dock sina politiska preferenser med flera kollegor. Vid Malmöpolisens fanns till exempel vid samma tid poliskonstapel Johan Levin som spelade en central roll i Birger Furugårds nationalsocialistiska falang (SNSP) och den kortvariga utbrytningen därifrån i mitten på 1930-talet, Nationalsocialistiska Blocket.³⁵ En handfull av dessa poliser ansågs så radikala att de, i likhet med den skånske nazistledaren G.V. Jönsson, sattes under övervakning av säkerhetspolisens. Lilja var en av dem. Enligt säkerhetspolisens klassificeringssystem A–D klassificerades han med bokstavsbezeichnung B, den näst högsta graden av politisk farlighet innebar att han ansågs spela en ledande och aktiv roll inom sin organisation. Precis som Jönsson tillhörde Lilja alltså den skara på drygt 1 000 aktiva nationalsocialister och kommunister (A- respektive B-klassificerade) i Sverige som i händelse av ofred skulle omhändertas av säkerhetstjänsten och tvångsplaceras i interneringsläger.³⁶

Att döma av hans personakt i säkerhetspolisens arkiv var Lilja periodvis strängt övervakad. Han fick under krigsåren sin telefon avlyssnad och sin post öppnad och avskriven av säkerhetspolisens. Av korrespondensen framgår bland annat att han hade en personlig relation till partiledaren Lindholm och sommaren 1943 fick hjälp av honom och andra partifunktionärer att betala de böter (75 dagsböter à 6 kronor) som han dömdes betala efter de provokativa uttalandena på Vinterpalatset.³⁷ Säkerhetspolisens kartläggning av Lilja bekräftar bilden av honom som en av nationalsocialismens "pionjärer" i Sverige med många olika uppdrag och verksamhetsområden.³⁸ Med åren utmärkte han sig också som en allt flitigare, närmast frenetisk skribent i flera nationalsocialistiska och fascistiska propagandasammanhang och tidningsalster – framför allt i *Den Svenske Folksocialisten* och sedermera under 1950-talet i *Krets Nytt*, där han bland annat hade ett eget stående inslag under rubriken "Ur min dagbok". I säkerhetspolisens arkiv finns en separat klippsamling innehållande hundratals artiklar och texter författade av Lilja under 1940- och 1950-talen. I många fall är dessa noggrant lästa, understrukna, marginalkommenterade och analyserade av säkerhetspolisens tjänstemän. Det är uppenbart att myndighetsväsendet såg Lilja som en betydande säkerhetsrisk och nyckelperson inom den proletära svenska nationalsocialismen.³⁹

I sin hemstad Landskrona var Lilja operativ ledare för NSAP:s/SSS:s lokalavdelning men han var även lokal ledare för Sveriges Fackliga Kamporganisation, NSAP:s/SSS:s fackliga rörelse, samt för Frontmannaföreningen Sveaborg. Den sistnämnda sammanslutningen bildades 1941 av NSAP/SSS-anhängare som deltog i den Svenska Frivilligbataljonen (SVFB) i det finska fortsättningskriget mot Sovjetunionen (1941–1944). Sveaborg utvecklades

Omgiven av partikamrater talar poliskonstapel Lilja på Vinterpalatset i Stockholm i mars 1943. Bildkälla: G. akt, P3969 A, Stockholms Polis, Kriminalavdelningen, 2:a sektionen, 6:e rotelns 2:a byrå, Krim. avd. 6:e rotelns register, Säkerhetspolisens Arkiv, Riksarkivet. Fotograf: okänd.

under de därpå följande åren till en sluten kamporganisation med ett väl utbyggt nätverk på olika nivåer i det svenska samhället. Medlemmarna upprättade register över judar och politiska motståndare och infiltrerade demokratiska organisationer. 1943 fanns 30 lokala Sveaborgsavdelningar i Sverige, med tyngdpunkten i Skåne. Organisationen styrdes av SSS:s partiledning och kom snart även att inrymma svenska frivilliga från Wehrmacht, SS och Waffen-SS.⁴⁰ Efter krigsslutet avklingade Sveaborgs verksamhet och betydelse. Men organisationens kärna – Vapenbrödraskapet Sveaborg och Kamratföreningen SSS – fortlevde i decennier framåt och kom bland annat att utgöra stommen i ett av de paramilitära så kallade *stay behind*-nätverk som upprättades i Sverige under inledningsskedet av det kalla kriget.⁴¹ Lilja var även en drivande kraft då den svenska nationalsocialismen reorganiserades på SSS:s krackelerade grundvalar. 1951 blev han riksombudsman för den nya organisationen Sveriges Nationella Frihetsrörelse (SNFR) där även Göran Assar Oredsson och Carl Magnus ”Manne” Bergh återfanns i ledningen. 1956 ombildade Oredsson, efter diverse tumult och splittringar, SNFR till Sveriges Nationalsocialistiska Kampförbund (SNKF), vilket påföljande år bytte namn till Nordiska Rikspartiet (NRP). Oredsson kom sedan tillsammans med sin tyskfödda hustru Vera att leda NRP ända in på 2000-talet. Vad den före detta landskronapolisen Gottfrid Lilja, som var i 60-årsåldern då NRP bildades, tog sig för på ålderns höst är oklart. Han avled i Malmö 1968.⁴²

”Aldrig bland anpasslingarnas skara”

Även om ”nazistpolisen” var en (ö)känd profil i Landskrona var stadens allmänhet ovetande om dimensionerna av hans politiska engagemang. På denna punkt är likheterna stora med en annan betydelsefull och inflytelserik person i Landskrona: Att direktör John Weibull vid denna tid hade protyska böjelser var och är tämligen välkänt – men vidden av hans politiska värv är betydligt mer okänd. Generellt är det en utbredd föreställning att svenska direktörer, industrialister, fabrikkörer, godsägare och företagare – i likhet med ämbetsmän, akademiker, poliser och officerare – i högre utsträckning än representanter för de lägre samhällsskikten hyste nazistiska sympatier. I själva verket kan en sådan generalisering vara vansklig, bland annat eftersom många som attraherades av de medel- och överklassburna ultranationalistiska organisationerna (främst Riksföreningen Sverige-Tyskland, Samfundet Manhem och Sveriges Nationella Förbund) hade andra bevekelsegrunder än reellt nationalsocialistiska när det gällde sina sympatier för Tyskland.⁴³ När det gäller John Weibull i Landskrona och hans motiv råder det dock ingen tvekan. Han var inte bara politiskt konservativ, Tysklandsvän och, via sin familj och sina affärsintressen, starkt knuten till Tyskland. Han var också under 1930-, 1940- och 1950-talen en *primus motor* inom den medel- och överklassburna ultranationalismen i Sverige. I jämförelse med Lilja är Weibull visserligen något mer omskriven i forskningen om ultranationalismens historia i Sverige, men, i likhet med fallet Lilja, är det i säkerhetspolisens arkiv som bilden av hans politiska värv klarnar och fördjupas.

John Weibull blev under sin livstid en centralgestalt inom Landskronas, Sydsveriges och Nordeuropas industriidkande societet. Han och hans tre bröder – födda mellan 1875 och 1883 – förvaltade och vidareutvecklade i olika roller faderns livsverk, växtförädlingsfabriken Weibulls (grundad 1870). Weibullskoncernen växte under 1900-talets första decennier till en modern industrijätte i staden med omnejd och en världsledande aktör inom foder-, frö- och utsädesförädlingsbranschen. 1915 grundade John Weibull inom familjekoncernen ett eget företag, Garvämnes AB Weibull i Landskrona, som sedermera utvecklades till Nordeuropas största anläggning för produktion av garvextrakt (till läderindustrin) med dotterbolag och anläggningar i flera länder världen över – bland annat i Tyskland och Polen. John var tillsammans med två av sina bröder vid denna tid välkända arbetsgivare och näringslivsprofiler i Landskrona och dessutom aktiva inom stadens kultur- och föreningsliv. Av hans bröder, söner och brorsöner, var flera engagerade högerpolitiker, både lokalt och på riksplanet. Johns farbror, Martin Weibull, lämnade däremot familjeegendomen Weibullsholm 1863 och kom istället att (precis som sina söner) göra en lysande akademisk karriär som historiker.

Under andra världskriget blev John Weibull en drivande kraft i de kretsar som verkade för en förändring av svensk politik i protysk riktning. Här återfanns också bland andra den svenska fascismens portalfigur Per Engdahl och lundaakademikern Fredrik Böök men även tidningskungen Torsten Kreuger i Stockholm och korvskinnfabrikören Kurt Leube i Malmö. Detta nätverk spenderade hundratusentals kronor på protysk propaganda genom olika bokförlag och tidningsprojekt och sökte även på andra sätt stärka den tyskvänliga opinionen. Enligt envisa rykten ägnade de sig också, i samarbete med konsul Hermann Kirchhoff på tyska konsulatet vid Ribershus i Malmö, åt mer eller mindre lyckade spionageoperationer och mot krigsslutet även åt smuggling av tyska nazister och andra krigsförbrytare från Nord-europa till säkra tillflyktsorter i Sydeuropa och Sydamerika – bland annat i samband med den uppmärksammade ”baltutlämningen”.⁴⁴

Även om Weibull enligt Per Engdahl ”in-nerst inne [företrädde] ett slags tyskvänlig borgerlighet” var det åtskilliga ultranationalistiska sammanslutningar som före, under och efter kriget hade honom som ekonomisk garant.⁴⁵ Framför allt handlar detta om Riksföreningen Sverige-Tyskland (RST) med tidningen *Sverige-Tyskland*, Svensk Opposition (SO) och dess organ *Vägen Framåt*, samt Sveriges Nationella Förbund (SNF) med *Nationell Tidning* och *Dagsposten/Fria Ord*. Dessutom fanns Weibull med i bakgrunden till Nils Flygs mer proletärt orienterade tidningsprojekt *Tidens Röst* och *Folkets Dagblad*.⁴⁶ Vid krigsslutet valdes John Weibull till riksordförande för RST och ledde dess arbete med att – officiellt sett – stödja återuppbyggandet av det krigssargade Tyskland i samarbete med den av grevinnan Lili Hamiltons initierade stiftelsen Hjälpkommittén för Tysklands barn. Denna samlade in omfattande mängder persedlar och penningmedel i Sverige – enligt egna uppgifter över 3,5 miljoner kronor under perioden 1944–1955 varav en ansevärd del kom från ”kyrkligt håll”. Enligt flera källor var detta i själva verket medel ämnade att restaurera den tyska nationalsocialismen.⁴⁷ Drivande i kommittén var förutom Weibull och Hamilton även den välkände antisemiten och nationalsocialisten Carl Ernfrid Carlberg, grundare av Samfundet Manhem och Carlbergska stiftelsen.⁴⁸

Dir. Weibull i talarstolen vid RST:s riksting i Jönköping i augusti 1941. Källa: G. akt, P2617, Stockholms Polis, Kriminalavd., 2:a sektionen, 6:e rotelns 2:a byrå, Krim. avd. 6:e rotelns register, Säkerhetspolisens Arkiv, Riksarkivet. Fotograf: okänd.

Offentligt förefaller John Weibull ha agerat försiktig även om en del utspel är dokumenterade, till exempel hans tal vid RST:s riksting i Jönköping 23–24 augusti 1941. Han menade här bland annat att alla ”brinnande svenska fosterlandsvänner” kräver ”ett sakligare, varmare och vettigare förhållande till det germanska broderlandet i söder” samt att ”en sinnelagets nyordning, den viljans härdning” är ”den starkaste förutsättningen för den blågula flaggans folk inför ett nytt tidevarv av vit kultur”.⁴⁹ Hans tal anslöt sig i väsentliga delar till nationalsocialismens grundläggande tankegoods. Några veckor tidigare hade Weibull initierat ett patriotiskt, antikommunistiskt och tyskvänligt upprop ställt till statsminister Per Albin Hansson och publicerat i SNF:s *Nationell Tidning* samt i samtliga svenska dagstidningar som kontrollerades av Torsten Kreugers imperium, bland annat *Aftonbladet*. Dess retorik var i jämförelse med talet allmänt hållen, i förmodat syfte att attrahera en så bred grupp som möjligt. Uppropet skrevs, förutom av Weibull, under bland annat av de i antisemitiska och ultranationalistiska sammanhang inte obekanta namnen bankir Arvid W. Högman från Stockholm, professor Hugo Odeberg från Lund och major Sven Edvard Engdahl från Kinna (Per Engdahls far).⁵⁰

Tusentals svenskar slöt upp bakom uppropet varefter John Weibull, Per Engdahl och Nils Flyg skred till verket och tillsammans med en rad andra prominenta tysklandsvänner bildade Svensk Opposition (SO) i september 1941 i Malmö – en sammanslutning med huvudsyfte att samla ihop och ena den splittrade ultranationalistiska och protyska opinionen i Sverige. Enligt Engdahl donerade direktörerna Weibull, Leube och Kreuger tillsammans 75 000 kronor i startbidrag till den nya organisationen. Ambitionen såg till en början ut att lyckas: Påföljande år hade SO över 8 000 medlemmar, företrädesvis från samhällets medel- och överklasskikt. Snart var dock meningskiljaktigheterna med ledningen för SNF i Stockholm ett faktum och efter ny turbulens och personkonflikter var SO vid krigsslutet enbart en av flera mindre och inbördes konkurrerande sammanslutningar som verkade i stark motvind – och med medlemmar som började dra öronen åt sig. Per Engdahl drev dock sitt ”nysvenska” ideologiska projekt vidare med Malmö som bas och tog 1956 tillbaka namnet Nysvenska rörelsen (NSR) på den organisation som han skulle komma att driva fram till sin död 1994. Hans rörelse förefaller dock ha levt vidare in på 2000-talet.⁵¹

Ett tredje sällsynt exempel på hur John Weibull agerade offentligt är ett meningsutbyte i *Göteborgs-Posten* sommaren 1944. Efter en besk artikel på tidningens ledarsida med rubriken ”Spring i utländska legationstrappor” – där Weibull utpekades som den ”nazistiske direktören [...] som offrat stora summor för att göra Per Engdahl till en svensk Hitler” samt insinueras springa nazitysklands ärenden i det fördolda – deklarerade han i ett öppet och publicerat brev till tidningen att även ”jag vill en demokrati, men en ärlig sådan, där

alla sjuka växter på den demokratiska folkkroppen skoningslöst bortopereras [...] och vad som än kommer att ske skall Ni aldrig finna mig bland anpasslingarnas och konjunkturriddarnas stora skara”.⁵² Vilka de ”sjuka växterna” på ”folkkroppen” är framgår inte explicit av brevet, förutom att det i första hand gäller kommunismen som enligt Weibulls brev måste ”förintas genom upplysning om dess fördärvlighet”.⁵³ Förutom konturerna av ett ovanligt böjligt demokratibegrepp demonstrerar brevet som helhet en rättfram och allvarlig (om än något diffus) ultranationalistisk övertygelse.

Med andra ord var det knappast förvånande att säkerhetspolisen så gott den kunde försökte kartlägga John Weibulls förehavanden och hålla honom under uppsikt. Myndigheten betraktade honom som aktiv nationalsocialist (hans registerkort upprättat i mars 1938 är enligt praxis stämplat med en svastika) och avlyssnade regelbundet hans telefon, kontrollerade hans post samt satte honom vid flera tillfällen under övervakning av säkerhetspolisens tjänstemän. Vid ett stockholmsbesök, i april 1944, följdes varenda steg han (och hans son) tog av civila detektiver som väntade utanför Strand Hotel på Blasieholmen där landskronadirektören brukade bo under sina visiter i huvudstaden. Trots att han vid ett tillfälle lyckades skaka av sig sin bevakning skaffade sig säkerhetspolisen vid detta tillfälle ändå en relativt klar bild av hans förehavanden.⁵⁴ Det finns i själva verket åtskilliga och av varandra oberoende uppgifter i säkerhetspolisens akt över John Weibull som ger en entydig bild av att han under krigsåren stod i tät kontakt med den tyska beskickningen i Stockholm.

På Hovslargargatan 2, ett fashionabelt stenkast från Strand Hotel, låg tyska legationen – en vid denna tid ”nazistisk diplomatisk cell” och sambandscentral för (flykting) spionage.⁵⁵ Hans namn figurerar bland annat i kretsen kring den inflytelserika tyska kulturattachén i Sverige, Herman Kappner, som hade huvudansvaret för nazitysklands strävanden efter att ”infiltrera” det svenska utbildningsväsendet och kulturlivet och därmed ”sprida den germanska världsåskådningen” i Sverige.⁵⁶ Enligt ett avlyssnat telefonsamtal från 1942 fungerade Weibull som förmedlare av ekonomiska medel från den nazityska statsledningen till olika verksamheter för protysk propaganda i Sverige. Enligt detta samtal karakterise-

Tyska legationen på Blasieholmen i Stockholm i början på maj 1945. Bildkälla: Stockholms Stadsmuseum/Stockholmskällan. Fotograf: Lennart af Petersens.

rades han också, av en av Sveriges mest kända och principfasta antinazistiska politiker vid denna tid, som ”mycket farlig” på grund av sina ”förbindelser”.⁵⁷

För direktör Weibull innebar andra världskrigets utgång inte bara ett politiskt nederlag utan även ett svidande ekonomiskt bakslag då hans garv-ämnesimperium förlorade flera anläggningar i de krigshärjade delarna av Tyskland och Polen. Efter krigsslutet kom därför koncernen att bygga upp nya garvämnesanläggningar på ”säkrare mark” utanför staden Carazinho i södra Brasilien. Själv stod Weibull orubbligt fast vid sina ideal och var bland annat ordförande för RST – den sammanslutning som han varit med och grundat 1937 – fram till sin bortgång 1957. Han lämnade då efter sig sitt livsverk, den internationella industrijätten Garvämnes AB Weibull med hundratalens anställda världen över och en total årsomsättning på nära 18 miljoner kronor. Anläggningen i Landskrona städslade vid denna tidpunkt drygt 80 personer varav en majoritet arbetare. Tillsammans hyllade de, ”tjänstemän, förmän och arbetare [...] i Sverige och utlandet”, med ”djup tillgivenhet och respekt” minnet av ”en rik och positiv livsgärning”.⁵⁸

Landskrona – en ovanlig stad i stormens öga

Med avseende på den tyskvänliga hållningen representerade John Weibull under krigsåren relativt väl Landskronas övre sociala skikt. Enligt Hübinettes kartläggning var då över 50 burgna landskronabor medlemmar i RST. Bland dem fanns många av stadens mest kända ämbetsmän och arbetsgivare.⁵⁹ Ur ett sociostrukturellt perspektiv utkristalliserar sig därmed ett tydligt mönster. Medan det i stadens arbetarskikt tycks ha funnits ett icke obetydligt stöd för den proletära svenska nationalsocialismen var en betydande del av stadens societiet i varierande grad associerad till ”den svenska överklassnazismen”. Detta mönster är med all sannolikhet inte unikt för just Landskrona vid denna tid. Desto mer anmärkningsvärt för en svensk stad av Landskronas storlek och karaktär var emellertid att dessa båda parallella ultranationalistiska rörelser här personifierades av två ”rikskändisar”.

Huruvida Lilja och Weibull hade någon form av personlig relation är oklart. Överlag verkar det ha funnits relativt starka sociala barriärer mellan den proletära nationalsocialism som Lilja företrädde och den tyskvänliga och societetsbaserade ultranationalism som Weibull omfattades av. Inom Landskronas arbetarklass, och framför allt inom stadens starka och vidsträckta socialdemokrati, förefaller det under andra världskriget ha funnits en oskriven regel att inte beröra, än mindre kritisera eller angripa arbetsgivarnas eventuella protyska sympatier. Denna princip omvittnas idag av flera äldre landskronabor med arbetarbakgrund. Att ”hålla samman nationen”, sköta ”förhandlingar smidigt”, och ”inte behandla politiska stridsfrågor”

(med andra än kommunister) var i ljuset av krigets stormar ett överordnat värde.⁶⁰ Källorna från exempelvis Svenska Fabriksarbetareförbundets arbetsplatsklubb på Weibulls garvämnesfabrik talar sitt tydliga språk. Trots att relationen mellan företagsledning och arbetare här var ovanligt ansträngd under 1930- och 1940-talen – förhandlingar resulterade inte sällan i konflikter och ärenden för statens förlikningsman och arbetsdomstolen – angreps enligt källorna aldrig direktörens politiska engagemang öppet av arbetarna. Om detta berodde på inflytande från arbetarkulturens oskrivna regel, eller på att garvämnesarbetarna egentligen inte hade några större problem med sin arbetsgivares politiska profil, är svårt att veta.⁶¹

Att förutsätta att Landskronas arbetarklass i allmänhet, och dess socialdemokratiska arbetar- och fackföreningsrörelse i synnerhet, under denna tid generellt kanaliserade och vägledes av ett aktivt och öppet motstånd mot ultranationalism kan alltså leda till ett lika vanskligt som klassiskt felslut – att det bara var ”önskefulla” direktörer och poliser som bar upp den svenska nationalsocialismen. Mycket tyder på att det (lokal)historiska rummets realiteter kunde vara betydligt mer komplicerade än så. Hübinettes namnlistor ger, vilket redan berörts, en fingervisning om att skaran av SSS-anhängare i Landskrona huvudsakligen bestod av ”vanligt folk” från stadens stora arbetarklass. Det var framför allt också till detta samhällsskikt som SSS och dess fackliga avdelning, Sveriges Fackliga Kamporganisation (SFKO), riktade sina politiska föresatser under 1940-talet. Att döma av deras verksamhet och opinionsbildning – som står i analytiskt fokus i min kommande monografi – var det först och främst ”Sveriges arbetare”, ”handens och hjärnans arbetare”, som man såg sig företräda och vilja befria från ”demokratiska pratmakare” och ”kommunistiska rötägg”.⁶²

*

Underkastad ett historiskt perspektiv framträder Landskrona som en relativt ovanlig svensk småstad. Stadens offentlighet och vardagsliv kom under 1900-talet i ovanligt hög grad att präglas av den spänningsfyllda och polariserade relationen mellan arbete och kapital, mellan två starka och dominerande sociala skikt som stod i ett ömsesidigt och samförståndsbetonat beroendeförhållande till varandra, och som utgjordes av å ena sidan en stor men heterogen arbetarklass och å den andra sidan en liten, homogen och inflytelse- och framgångsrik skara arbetsköpande industrialister. Stadens mellanskikt, den bildade liberala borgerligheten, kom under stora delar av 1900-talet att falla igenom detta grovmaskiga politiska nät och har sammantaget spelat en marginell politisk, social och kulturell roll i staden. Under dessa förutsättningar utvecklades stadens socialdemokratiska arbetarekommun successivt till en

De anställda vid Öresundsvarvet i Landskrona uppställda för fotografering i slutet av 1930-talet. Bildkälla: Arbetarrörelsens Arkiv i Landskrona. Fotograf: okänd.

närmast hegemonisk och maktfullkomlig politisk kraft med vidsträckta ambitioner och möjligheter när det gällde att söka forma och formulera ”vanligt folks” och arbetarklassens intressen och världsbilder. Men trots – eller kanske just på grund av? – detta, förefaller den stora landskronitiska arbetarklassen ha varit ovanligt mottaglig för främlingsfientliga strömningar vid flera tidpunkter i historien. Arbetarekommunen tycks då inte ha förmått agera effektivt motvikt eller ordinera några verkningfulla motmedel.⁶³ Vad som i detta sammanhang numera ofta glöms bort, och som blir tydligt i Landskrona, är betydelsen av arbetarklassens ekonomiska och politiska beroendesituation. Till följd av både det kapitalistiska lönearbetets principer, som försätter arbetarna i en konkurrensfylld och underlägsen position gentemot arbetsköparna, och ”den svenska modellens” samförståndsnormalitet riskerar röster som är kritiska och konfrontativa gentemot olika samhälleliga maktinstanser och dess ideologier att undertryckas snarare än att bemötas.

Konklusion: nazismen som förklaring?

Vid en första anblick tycks tesen om betydelsen av ett ”brunt” och främlingsfientligt förflutet för det nutida Landskronas politiska prägel kunna verifieras. En relativt stark och socialt välförankrad ultranationalism i staden under

1930- och 1940-talen skulle kunna förklara Sverigedemokraternas styrka och remarkabla politiska framgångar där mer än ett halvt sekel senare. Men även om tesen tycks leda till en rimlig slutsats är dess orsakssamband sannolikt betydligt mer komplext än vad det först verkar. Ultranationalismens politisering av främlingsfientliga attityder växelverkar med (lokal)samhällets sociala mönster och ekonomiska, sociala och kulturella förändringsprocesser. Nationalsocialismens förutsättningar i Landskrona under 1930- och 1940-talen var på många punkter diametralt annorlunda än de som råder i staden under 2000-talet. Staden präglas idag av helt andra socioekonomiska spänningsfält och maktrelationer än under krigsåren; det radikala ideologiska engagemang som poliskonstapel Lilja då kanaliserade bland stadens unga manliga arbetare var av en helt annan karaktär än den mer allmänna rådvillhet bland desillusionerade, manliga arbetarklassväljare som Sverigedemokraterna slår populistiska mynt av under 2000-talet.⁶⁴ Ur ett ideologianalytiskt perspektiv är det följaktligen riskabelt att dra en rak linje från den ideologiskt radikala, subversiva och antisemitiska ultranationalism som 1930- och 1940-talens nationalsocialister förespråkade till den populistiska, värdekonservativa och islamofobiska ultranationalism som 2000-talets Sverigedemokrater reproducerar. Visserligen finns gemensamma nämnare i form av anspelningar på det politiska etablissemangets inkompetens samt vitala delar från den generiska fascismens kärnmytologi och från främlingsfientlighetens grundläggande racistiska mekanik. I ljuset av de sociala sammanhangens skilda förutsättningar blir det dock uppenbart att detta handlar om två tämligen olikartade politiska rörelser med fler särskiljande än förenande ideologiska element.

Mycket pekar istället mot själva *platsen* Landskronas betydelse i detta komplexa orsakssamband. De diskursiva erfarenheter som ryms och traderas i det (lokal)historiska rummet är i själva verket mycket betydelsefulla i utformningen av handlingsutrymmen och referensramar, liksom mer specifika värderingar och åsikter. Genom platsens diskursiva ramverk fortlever former och mallar för hur dess invånare betraktar, beskriver och tolkar sin (om)värld. Sådana platsspecifika diskursiva förutsättningar har, enligt statsvetaren Marie Demker, "ett eget förklaringsvärde" tillsammans med specifika socioekonomiska faktorer när det gäller att försöka förstå varför vissa platser utmärker sig ifråga om främlingsfientliga strömningar och attityder till *det annorlunda*.⁶⁵ Inte heller bör det förringas att Landskronas arbetarklass förefaller spela en politisk nyckelroll i det lokalhistoriska rummet vid båda dessa kritiska tidpunkter – som Sverigedemokraternas huvudsakliga väljarbas och som (okritisk) maktfaktor bakom nationalsocialismens förankring i staden.⁶⁶ Vid båda dessa tidpunkter är den socialdemokratiska arbetarrörelsen såväl lokalt som nationellt hårt ansatt av en "förtroendekris". Frågan om vem eller vilka som är de "riktiga" företrädarna och representanterna för arbetarna och arbetarklas-

sen reses offentligt från flera olika håll och utmanar socialdemokratin. Att då rikta ljuset mot det lokalhistoriska rummets arbetarklass och dess skiftande politiska bevekelsegrunder resulterar i två indicier. För det första kompliceras den inom forskningen vedertagna bilden av att det framför allt är delar av "socialgrupp 2", den ofta småföretagande eller lantbrukande småborgerligheten i (agrar)samhället, som utgör, och har utgjort, stödtrupp för populistiska, främlingsfientliga och fascistiska partier.⁶⁷ För det andra försvagas den gängse bilden av att både "traditionella arbetarnormer" och den socialdemokratiska arbetarrörelsens internationalistiska, solidariska och toleranta retorik utgör och har utgjort ett effektivt vaccin mot främlingsfientliga och fascistiska strömningar inom arbetarklassen.⁶⁸

Avslutningsvis understryker föreliggande artikel vikten av en inklusiv, nyanserad och förbehållslös samhällshistorisk och ideologianalytisk ansats när det gäller att fördjupa kunskapen om och förståelsen av sambanden mellan ultranationalismens historiska klangbotten och dess samtida uttryck. Sverigedemokraternas styrka på den specifika platsen Landskrona måste ses mot bakgrund av dess socioekonomiska förutsättningar, sociala förändringslinjer, (dolda) maktstrukturer och, inte minst, den väv av historiska erfarenheter och referensramar som satt sin prägel på staden och dess invånare under årens lopp. 1930- och 1940-talens betydande nazistiska strömningar i Landskrona kan inte enkelt förklara Sverigedemokraternas framgångar där. Däremot kan de öppna för en analytisk förståelse av både de socioekonomiska förutsättningar och platsspecifika erfarenheter som främjar ultranationalismens politisering av främlingsfientliga attityder. Poliskonstapel Lilja och direktör Weibull blir på så sätt historiskt betydelsefulla subjekt, både som inflytelserika aktörer i olika socioekonomiska sammanhang och som säregna ideologiska ytterligheter vars livsgärningar ofrånkomligen ingår i platsen Landskronas samlade historiska erfarenhet.

Här framträder de, mycket tack vare säkerhetspolisens noggsamma övervakning av dem, som betydelsefulla förkroppsliganden av det lokalhistoriska sammanhangets främlingsskapande grammatik liksom av den generiska fascismens moderna och maskulina logik. Deras politiska gärningar kastar ett nytt ljus över de specifika socioekonomiska och diskursiva förutsättningar som ramar in Landskronabornas handlingar och världsbilder. Social splittning, oro och ojämlikhet, i kombination med en politisk opinionsbildning som reproducerar banaliserade hotbilder och knyter dem till specifika stereotyper, kan exempelvis ses som en sådan förutsättning. Denna synergism skulle då även kunna identifieras som en möjlig och förenande länk mellan 1930- och 1940-talens ultranationalistiska mobilisering och Sverigedemokraternas starka stöd i staden under 2000-talet. Att arbetarklassen förefaller spela en större roll än vad forskningen hittills har visat som stödtrupp bakom ultra-

nationalismens politisering av främlingsfientliga attityder signalerar vikten av ytterligare och fördjupade samhällshistoriska och ideologianalytiska studier på temat. Arbetarklassens politiska bevekelsegrunder, liksom den socialdemokratiska arbetarrörelsens roll, kan aldrig tas för given.

Nazism as the explanation?

The small, southern city of Landskrona has emerged in the 2000s as one of the strongholds of the Sweden Democrats, a populist, ultra-nationalist party. In the local elections in 2006, over 20 per cent of the inhabitants of Landskrona voted for the party, and in a number of predominantly working-class electoral districts the party took nearly 50 per cent of the vote. This article uses a critical, explorative approach to examine not only these events, but also the well-established notion – advanced by the historian Heléne Lööw – that the party's successes can be explained by a very specific, historical tradition of xenophobia that is particularly strong in certain regions and communities.

Against this background, the article brings a historical focus to bear on the city of Landskrona, the better to trace and analyse the complex historical connections between National Socialism's historical presence in the 1930s and 1940s and the Sweden Democrats' exceptional successes at the ballot box in the 2000s. Using a broad, ideologizing perspective, drawing on Roger Griffin and George L. Mosse, ultra-nationalism's politicization of xenophobic attitudes in both these periods is here seen as being of a part with modern, generic Fascism's masculine framework. The empirical focus falls on two influential men who were long active in Landskrona, and who in their respective social contexts furthered the cause of radical ultra-nationalism both in theory and in practice. With such an ideologically informed reading, primarily of previously classified source material in the Swedish Security Service archive, the political lives of Liljas, a police constable, and Weibull, a company director, are charted and analysed, as is their importance for National Socialism's position in the city in the 1930s and 1940s.

Thus Landskrona's position as one of Sweden's Nazi strongholds during the Second World War could be seen as bearing out the thesis that the Sweden Democrats' present strength stems from a place-specific, historical tradition of xenophobia. Yet the causation is considerably more complex than it might appear at first glance. In the first place, there is much to indicate that collected past experiences vested in the *place itself* go some way, in discursive terms, to explain ultra-nationalism's politicization of xenophobic attitudes. Second, when it comes to understanding the fertile ground in which ultra-nationalism thrived it appears that the *working class*, and what would prove to be its rather unpredictable political behaviour, was to play a crucial role as

a socio-economic factor. In Landskrona, a classic working-class city with an exceptionally strong and influential social-democratic past, it became evident in the 2000s that the Sweden Democrats' electoral successes principally depended on a disillusioned and wavering working class attracted by the xenophobic undertones of ultra-nationalism.

Keywords: ultra-nationalism, Fascism, labour movement, political history, xenophobia, Second World War

Noter

- 1 Heléne Lööw, "Valframgång byggd på främlingsfientlig tradition", *Svenska Dagbladet*, 2006-09-27; Heléne Lööw, "Det förflutnas skuggor", i *Brunt! Nationalsocialistisk och nazistisk mobilisering i vår närmaste omvärld under efterkrigstiden*, (red.) Mats Deland och Charles Westin, Stockholm 2007, särskilt s. 83–84.
- 2 För statistik för de senaste lokalvalen – 2002, 2006 och 2010 – se Valmyndighetens hemsida: <http://www.val.se> (2012-02-10).
- 3 Föreliggande artikel är skriven inom ramen för forskningsprojektet Främlingsfientlighet och arbetarrörelse. Arbetarrörelsens förändrade ställning och framväxten av främlingsfientliga strömningar i Landskrona 1945–2005. Projektet finansieras av Vetenskapsrådet under 2009–2012 och rymmer även andra delundersökningar och publikationer av både mig och de andra projektmedlemmarna Lars Berggren och Hans Wallengren.
- 4 Birgitta E. Almgren, *Drömmen om Norden. Nazistisk infiltration i Sverige 1933–1945*, Stockholm 2005; Joakim Berglund, *Quislingcentralen. Nazismen i Skåne på 30- och 40-talet*, Malmö 1994; Håkan Blomqvist, *Gåtan Nils Flyg och nazismen*, Stockholm 1999; Stellan Bojerud, *Nazismen i Sverige 1924–1945*, Stockholm 2010; Holger Carlsson, *Nazismen i Sverige. Ett varningsord*, Stockholm 1942; Per Höjeberg, *Utmanad av ondskan. Den svenska lärarkåren och nazismen 1933–1945*, Lund 2011; Hans Lindquist, *Fascism idag. Förtrupper eller eftersläntare?*, Stockholm 1979; Victor Lundberg, "Modernitet och makt, män och maskingevär. Annotationer i text och bild om Munckska kåren och den organiserade fascismen i mellankrigstidens Sverige", i *Arbetshistoria idag. Rapport från arbetshistorikermötet i Landskrona i maj 2007*, (red.) Magnus Olofsson, Landskrona 2009; Heléne Lööw, *Hakkorset och Wasakärven. En studie av nationalsocialismen i Sverige 1924–1950*, Göteborg 1990; Heléne Lööw, *Nazismen i Sverige. 1924–1979. Pionjärerna, partierna, propagandan*, Stockholm 2004; Karl N. A. Nilsson, *Svensk överklassnazism 1930–1945*, Stockholm 1996; Armas Sastamoinen, *Hitlers svenska förtrupper*, Stockholm 1947; Eric Wärenstam, *Fascismen och nazismen i Sverige 1920–1940. Studier i den svenska nationalsocialismens, fascismens och antisemitismens organisationer, ideologier och propaganda under mellankrigsåren*, Stockholm 1970.
- 5 Se not 1 ovan samt även Tobias Hübinette, "SNF – Extremhögerns gubbmafia", *Expo* 1997:1. I detta sammanhang bör dock även framlyftas Harald Ofstads viktiga och klassiska ideologianalys *Vårt förakt för svaghet. Nazismens normer och värderingar – och våra egna*, Stockholm 1979/1987. Ytterligare ett antal betydelsefulla, populärvetenskapligt och journalistiskt präglade, arbeten kan nämnas: Stieg Larsson och Anna-Lena Lodenius, *Extremhögern*, 2 uppl., Stockholm 1994; Stieg Larsson och Mikael Ekman, *Sverigedemokraterna – Den nationella rörelsen*, Stockholm 2001; Karl N. Alvar Nilsson, *Svensk överklass och högerextremism under 1900-talet*, Stockholm 2000.
- 6 George L. Mosse, *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity*, New York och Oxford 1996, s. 155–180. När det gäller termen "generisk fascism" som samlande begrepp för oli-

- ka *ideologiskt* besläktade strömningar kring en populistisk, ultranationalistisk, etnocentrisk och exkluderande kärnmytologi ansluter jag mig till Roger Griffins internationellt sett inflytelserika definition i *The Nature of Fascism*, London och New York, 1991/1993, s. 26–55. Idéhistorikern Lena Berggren har på ett fruktbart sätt påpekat termens relevans även i ett svenskt sammanhang i ”Den svenska mellankrigsfascismen – ett ointressant marginalfenomen eller ett viktigt forskningsobjekt?”, *Historisk tidskrift* 2002:3, s. 427–430.
- 7 Se t.ex. *Främlingar – ett historiskt perspektiv*, (red.) Anders Florén och Åsa Karlsson, Uppsala 1998, särskilt s. 5–8, 181–199; *Det lokala våldet. Om rädsla, rasism och social kontroll*, (red.) Ingrid Sahlin och Malin Åkerström, Stockholm 2000; Berit Wigerfelt och Anders S. Wigerfelt, *Rasismens yttringar. Exemplet Klippan*, Lund 2001, särskilt s. 23–36.
 - 8 Aleksander Motturi, *Etnotism. En essä om mångkultur, tystnad och begäret efter mening*, Göteborg 2007, s. 26.
 - 9 Christian Catomeris, *Det obyggliga arvet. Sverige och främlingen genom tiderna*, Stockholm 2004, s. 15.
 - 10 Michael Azar, *Den koloniala bumerangen. Från schibboleth till körkort i svenskhet*, Stockholm/Stehag 2006, s. 79–109, särskilt s. 94–98; *Främlingskapets anatomi*, (red.) Gunilla Hallerstedt och Thomas Johansson, Stockholm 1996; Motturi 2007, s. 25–29.
 - 11 Termen ”ultranationalism” har hittills haft ett begränsat genomslag i svensk historisk forskning men är inom internationell fascismforskning vedertagen i analysen av fascismens kärnmytologi. Se t.ex. Kevin Passmore, *Fascism. A Very Short Introduction*, Oxford 2002, s. 20–23. I svensk historisk forskning har Lena Berggren pläderat för termens lämplighet (i kontrast till den mer utbredda men ideologianalytiskt missvisande termen ”högerextremism”): Berggren, s. 428–429.
 - 12 Jesper Johansson, ”Det var bättre förr’. Samhällsförändring och nostalgi”, i *Hela staden. Social hållbarhet eller desintegration?*, (red.) Tapio Salonen, Umeå 2011; Eva Lindblad, *Vardag och politik*, Stockholm/Lund 1988; Magnus Wikdahl, *Varvets tid. Arbetarliv och kulturell förändring i en skeppsbyggarstad*, Stockholm 1992. För exempel på mytologisering: ... från mörkret stiga vi mot ljuset... *Landskrona Arbetarekommun 1894–1994*, (red.) Bernt Broström m.fl., Landskrona 1994, s. 1; <http://www.socialdemokraterna.se/Webben-for-alla/Arbetarekommuner/Landskrona/Vart-parti/Landskrona-arbetarekommuns-historia/> (2012-02-10).
 - 13 Göte Friberg, *Stormcentrum Öresund. Krigsåren 1940–1945*, Stockholm 1977, s. 39–52, 73–82, 83–94, 106–132, 133–154; Åke Jönsson, *Historien om en stad. Del 3. Landskrona 1900–1997*, Landskrona 1997, s. 275–277, 283; *Landskrona. Händelser och bilder*, (red.) Åke Jönsson, Landskrona 2008, s. 54–55, 76–77.
 - 14 Statens utlänningskommission, Flyktinglägret i Landskrona, Korrespondens med SUK, EI.1, Riksarkivet, Marieberg, Stockholm; Friberg 1977, s. 235–253; Jönsson 1997, s. 280, 432–434.
 - 15 Uppgiften om folksamlingens storlek från polisens rapport, ”Rapport Ons 15 Juli 42, 001909–001910”, i Rapport, A1aa:73, Polisen och Åklagarens i Landskrona Arkiv, Landsarkivet i Lund. I lokalpressen varierar uppgifterna om antalet mötesdeltagare. Enligt *Landskrona-Posten* (1942-07-08) bestod folksamlingen på torget av ”cirka trehundra sensationslystna” men enligt *Helsingborgs Dagblad* (1942-07-08) och *Skånska Dagbladet* (1942-07-08) av ”minst 2,000 personer”.
 - 16 Enligt 1941 års taxerings- och adresskalender för Landskrona bestod stadens samlade polisiära resurser vid denna tid av ca 35 personer under ledning av poliskommissarie Oscar Catoni, kriminalöverkonstapel Gustav Brobeck och de fyra överkonstaplarna Gustav Adolf Lindberg, Sigfrid Lilja, Daniel Broberg och Victor Andersson; *Landskrona Adresskalender 1941*, Landskrona 1941.
 - 17 ”Sammanställning”, daterad 1944-10-13, registerkort m.m, i G. akt, P1798, Stockholms Polis, Kriminalavdelningen, 2:a sektionen, 6: rotelns 2:a byrå, Krim.avd. 6:e rotelns register, Säkerhetspolisens Arkiv, Riksarkivet. Om Allmänna säkerhetstjänstens inrättande, uppbyggnad

- och registrering av (bl.a.) nationalsocialister, se fr.a. Lööw 1990, s. 397–432. Sina förhåvanden i Franska Främlingslegionen beskriver Jönsson målade i en på eget förlag publicerad självbiografi: G.V. Jönsson, *Fem års tjänst i Franska Främlingslegionen*, Falsterbo/Malmö 1942.
- 18 ”Rapport Ons 15 Juli 42, 001909–001910”, i Rapporter, AIaa:73, Polisen och Åklagarens i Landskrona Arkiv, Landsarkivet i Lund. I bl.a. Trelleborg (22 juni), Helsingborg (14 juli), Osby och Hästveda utbröt omfattande våldsamheter sommaren 1942 i samband med nationalsocialistiska torgmöten. I fallet Trelleborg fick kravallerna ett ovanligt långt rättsligt efterspel och flera motdemonstranter dömdes till relativt hårda straff. Att det uppstod sociala oroligheter i samband med nationalsocialistiska torgmöten var emellertid inget nytt. Redan i början av 1930-talet möttes ambulerande nationalsocialister på många platser av en ilsknen lokalbefolkning, se t.ex. Johan A. Lundin, ”Slaget på Limhamns torg”, *Limhamniana* 2005, s. 17–21.
- 19 ”Rapport Ons 15 Juli 42, 001909–001910”, i Rapporter, AIaa:73, Polisen och Åklagarens i Landskrona Arkiv, Landsarkivet i Lund.
- 20 Cit. *Helsingborgs Dagblad*, 1942-07-08. Enligt polisen var det en ”mängd yngre element” som följde efter talaren och hans sällskap, ”Rapport Ons 15 Juli 42, 001909–001910”, i Rapporter, AIaa:73, Polisen och Åklagarens i Landskrona Arkiv, Landsarkivet i Lund.
- 21 Cit. *Landskrona-Posten*, 1942-07-08.
- 22 Redogörelsen för torgmötet och dess efterspel baseras på en källkritisk sammanvägning av dels vad som i efterhand rapporteras i *Landskrona-Posten*, 1942-07-08; *Skånska Dagbladet*, 1942-07-08; *Arbetet*, 1942-07-08; *Helsingborgs Dagblad*, 1942-07-08; *Social-Demokraten*, 1942-07-08, dels hur händelseförloppet beskrivs i polisens rapport, ”Rapport Ons 15 Juli 42, 001909–001910”, i Rapporter, AIaa:73, Polisen och Åklagarens i Landskrona Arkiv, Landsarkivet i Lund. I det stora hela är uppgifterna relativt samstämmiga.
- 23 ”Rapport Ons 15 Juli 42, 001909–001910”, i Rapporter, AIaa:73, Polisen och Åklagarens i Landskrona Arkiv, Landsarkivet i Lund.
- 24 ”Rapport Ons 15 Juli 42, 001909–001910”, i Rapporter, AIaa:73, Polisen och Åklagarens i Landskrona Arkiv, Landsarkivet i Lund.
- 25 *Sveriges officiella statistik. Allmänna val. Kommunala valen åren 1934 och 1935 av Statistiska Centralbyrån*, Stockholm 1936; *Sveriges officiella statistik. Allmänna val. Riksdagsmannavalen åren 1933–1936 av Statistiska Centralbyrån*, Stockholm 1938; *Sveriges officiella statistik. Allmänna val. Kommunala valen år 1938 av Statistiska Centralbyrån*, Stockholm 1939; *Sveriges officiella statistik. Allmänna val. Riksdagsmannavalen åren 1937–1940 av Statistiska Centralbyrån*, Stockholm 1941; *Sveriges officiella statistik. Allmänna val. Kommunala valen år 1942 av Statistiska Centralbyrån*, Stockholm 1943; *Sveriges officiella statistik. Allmänna val. Riksdagsmannavalen åren 1941–1944 av Statistiska Centralbyrån*, Stockholm 1945; *Sveriges officiella statistik. Allmänna val. Kommunala valen år 1946 av Statistiska Centralbyrån*, Stockholm 1947.
- 26 Tobias Hübinette, *Den svenska nationalsocialismen. Medlemmar och sympatisörer 1931–1945*, Stockholm 2002, s. 67–178. Observera att resultatet av Hübinettes omfattande kartläggning bara ger en preliminär bild av antalet medlemmar och deras hemvist. Några säkra uppgifter om detta är p.g.a. bristen på tillförlitligt arkivmaterial mycket svår att nå. Men även om föreliggande siffror, vilket Hübinette också själv framhåller, är källkritiskt osäkra, ger de icke desto mindre en betydelsefull fingervisning om medlemsstockens storlek och geografiska fördelning. För en översiktlig redovisning av och diskussion kring nationalsocialisternas väljarstöd och valresultat i Sverige, se Lööw 1990, s. 266–273; Klas Åmark, *Att bo granne med ondskan. Sveriges förhållande till nazismen, nazityskland och förintelsen*, Stockholm 2011, s. 292–293.
- 27 Nilsson 1996, s. 258. Se även Ulf Eliasson, *I försvarets intresse. Säkerhetspolisens övervakning och registrering av ytterlighetspartier 1917–1945*, Stockholm 2005, s. 211; Lundberg, s. 238; Åmark, s. 294–302.
- 28 ”Rapport”, daterad 1940-07-22, i G. akt, P3969 A, Stockholms Polis, Kriminalavdelningen, 2:a sektionen, 6:e rotelns 2:a byrå, Krim.avd. 6:e rotelns register, Säkerhetspolisens Arkiv, Riksarkivet.

- 29 *Landskrona-Posten*, 1942-08-19.
- 30 Promemoria daterad 1943-11-26, i G. akt, P3969 A, Stockholms Polis, Kriminalavdelningen, 2:a sektionen, 6: rotelns 2:a byrå, Krim.avd. 6:e rotelns register, Säkerhetspolisens Arkiv, Riksarkivet; "Landskrona Polisförening 1898-1958", Landskrona 1958, s. 32. Arkiv: Landskrona Polisförening (Arkiv nr 0069), i Landskrona och Hälsingborgs Järnvägars Pensionskassa, vol 1, Samtliga handlingar 1915-1946, Arbetarrörelsens Arkiv i Landskrona; *Svenska Polisen. Del 1*, Stockholm 1933, s. 390; Valsedlar för NSAP, odaterade. Svensk Socialistisk Samling, avd 85, Landskrona (Arkiv nr 1059), Samtliga handlingar, Arbetarrörelsens Arkiv i Landskrona; Hübinette 2002, s. 128.
- 31 Lööw 2004, s. 148.
- 32 "P.M. angående Svensk Socialistisk Samlings propagandamöte i Vinterpalatset den 15/3-43", i G. akt, P3969 A, Stockholms Polis, Kriminalavdelningen, 2:a sektionen, 6: rotelns 2:a byrå, Krim.avd. 6:e rotelns register, Säkerhetspolisens Arkiv, Riksarkivet.
- 33 "Stenografiskt referat från SSS:s möte i Vinterpalatset den 15/3 1943", i G. akt, P3969 A, Stockholms Polis, Kriminalavdelningen, 2:a sektionen, 6: rotelns 2:a byrå, Krim.avd. 6:e rotelns register, Säkerhetspolisens Arkiv, Riksarkivet.
- 34 "Styrelse och verksamhetsberättelse 1943", s. 9, 10. Landskrona Arbetarekommun (Arkiv nr 1011), Verksamhetsberättelser, A2:2, 1902-1944, Arbetarrörelsens Arkiv i Landskrona.
- 35 Levin var en välkänd lokalpolitisk profil. Under 1920-talet var han polisfackligt aktiv men kom sedermera att driva en allt ihärdigare opposition gentemot den malmöitiska socialdemokratin, främst i sina tidningar *Skånes Reflex* samt den senare *Nazisten*. Han spelade även en central roll i händelseutvecklingen kring de s.k. Möllevångskravallerna i staden 1926. Se Berglund 1994, s. 47-49; Stefan Nyzell, "Striden ägde rum i Malmö". *Möllevångskravallerna 1926. En studie av politiskt våld i mellankrigstidens Sverige*, Malmö 2009, s. 53, 247-248, 290-291; Stefan Nyzell, *Svenska Polisen* 1933, s. 389.
- 36 "Förteckning över nazister i Malmöhus län inkommen efter komplettering 27.9.41 - P.M. Angående: Lilja", i G. akt, P3969 A, Stockholms Polis, Kriminalavdelningen, 2:a sektionen, 6: rotelns 2:a byrå, Krim.avd. 6:e rotelns register, Säkerhetspolisens Arkiv, Riksarkivet. Om klassificeringssystemet (A-D) samt "omhändertagandeförteckningarna", se Lööw 1990, s. 420-432.
- 37 Diverse promemior och avskrifter i G. akt, P3969 A, Stockholms Polis, Kriminalavdelningen, 2:a sektionen, 6: rotelns 2:a byrå, Krim.avd. 6:e rotelns register, Säkerhetspolisens Arkiv, Riksarkivet.
- 38 Promemoria daterad 1943-11-26, i G. akt, P3969 A, Stockholms Polis, Kriminalavdelningen, 2:a sektionen, 6: rotelns 2:a byrå, Krim.avd. 6:e rotelns register, Säkerhetspolisens Arkiv, Riksarkivet.
- 39 Kommenterad klippsamling, i G. akt, P3969 T, Stockholms Polis, Kriminalavdelningen, 2:a sektionen, 6: rotelns 2:a byrå, Krim.avd. 6:e rotelns register, Säkerhetspolisens Arkiv, Riksarkivet.
- 40 Diverse promemior och avskrifter i G. akt, P3969 A, Stockholms Polis, Kriminalavdelningen, 2:a sektionen, 6: rotelns 2:a byrå, Krim.avd. 6:e rotelns register, Säkerhetspolisens Arkiv, Riksarkivet. Se även Hübinette 2002, s. 67; Larsson och Lodenius, s. 82; Lööw 1990, s. 66, 123-130; Lööw 2004, s. 38, 42, 148.
- 41 Mats Deland, "Allo 'allo eller varulvar? Nazisterna runt Sveriges (inte särskilt) hemliga armé", i *Brunt! Nationalsocialistisk och nazistisk mobilisering i vår närmaste omvärld under efterkrigstiden*, (red.) Mats Deland och Charles Westin, Stockholm 2007, särskilt s. 69-75; Neutralitetspolitikkommisionen, *Om kriget kommer... Förberedelser för mottagande av militärt bistånd 1949-1969. Betänkande av Neutralitetspolitikkommisionen*, SOU 1994:11, Stockholm 1994, s. 271-272. Vidare om de svenska *stay behind*-nätverken och dess koppling till den svenska statsledningen och den socialdemokratiska partiledningen, se kommande publikation från författaren.

84 NAZISMEN SOM FÖRKLARING?

- 42 Larsson och Lodenius, s. 81–83; Lööw 2004, s. 148–150, 161–166; nekrolog över Gottfrid Lilja i *Sydsvenska Dagbladet*, i författarens ägo; Säkerhetstjänstkommissionen, *Rikets säkerhet...*, SOU 2002:87, s. 217–219; Säkerhetstjänstkommissionen, *Övervakningen av nazister...*, SOU 2002:94, s. 45, 66–68; Maj Wechseltmann, *De bruna förbindelserna*, Stockholm 1995, s. 266–274 (281).
- 43 Åmark, s. 313–328.
- 44 Berglund, särskilt kap. 3, 10, 12–13; Mats Deland, *Purgatorium. Sverige och andra världskrigets förbrytare*, Stockholm 2010, s. 327–348; Per Engdahl, *Fribytare i folkhemmet*, Lund 1979, s. 155–158, 178–186; Mats Pettersson, "Brottslig fraternisering eller opassande tyskvänlighet? En förlängd skugga av baltutlämningen 1945–46", *Föreningen Gamla Christianstads årsskrift 2006*, Kristianstad 2006. Torsten Kreuger, bror till tändstickskungen Ivar Kreuger, var en av Sveriges mest inflytelserika finansmän och företagsledare vid denna tid och hade bl.a. majoritetsinflytande över *Stockholms Dagblad*, *Stockholms-Tidningen*, *Aftonbladet*, *Svenska Dagbladet* och *Västernorrlands Allehanda*. Kurt Leube var bl.a. direktör för den omfattande och tyskägda korvskinnfabriken AB Tripasin som sedan 1937 huserade på Sorgenfri i Malmö.
- 45 Engdahl, s. 158.
- 46 Enligt Säkerhetspolisens kartläggning av Weibull, finansierade han främst Svensk Opposition med 6 000–7 000 kr i månaden (1944), *Folkets Dagblad* med 7 000 kr i månaden (1943) och Sveriges Nationella Förbund med 50 000 kr årligen (1940); "PM" dat. 1944-09-15, "Avskrift" dat. 1943-02-24, "PM" dat. 1940-12-17, i G. akt, P2617, Stockholms Polis, Kriminalavdelningen, 2:a sektionen, 6: rotelns 2:a byrå, Krim.avd. 6:e rotelns register, Säkerhetspolisens Arkiv, Riksarkivet.
- 47 "Hjälpkommittén för Tysklands barn. Årsredogörelse för verksamhetsåret 1955", i C. E. Carlbergs arkiv (nr 4199), vol. 3:4, Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek, Stockholm.
- 48 Berglund, s. 28, 61–63, 71, 104–115, 116–118; Blomqvist, s. 157–158, 297–299; Engdahl, s. 157; Hübinette 1997; Hübinette 2002, s. 185, 292; Lööw 2004, s. 130–136; Nilsson 1996, s. 135–154 (kap. 8–9); *Övervakningen av nazister...*, SOU 2002:934, s. 81–82.
- 49 Weibulls tal citeras bland annat i Berglund, s. 105 och Jönsson 1997, s. 278.
- 50 *Nationell Tidning*, 2–8 augusti 1941. Vidare om uppropet, se Berglund, s. 119–121; Engdahl, s. 155; Nilsson 1996, s. 125–126.
- 51 Berglund, s. 120–122; Blomqvist, s. 323; Hübinette 2002, s. 299; Larsson och Lodenius, s. 91–98; Lööw 2004, s. 45–57; Nilsson 1996, s. 126–133; Wärenstam, s. 123–124.
- 52 "Spring i utländska legationstrappor", *Göteborgs-Posten* 1944-06-15; "Ni kommer aldrig att finna mig bland anpassningarnas skara!", *Göteborgs-Posten*, 1944-07-09 (samt i *Vägen Framåt*, 1944-07-23). Värt att notera är att versionen i *G-P* är underskriven av "Åke Weibull".
- 53 Ordagrant skriver Weibull om "kommunismens förintande genom upplysning om denna läras fördärvlighet", *Göteborgs-Posten*, 1944-07-09.
- 54 "PM angående övervakning...", dat. 1944-04-27, i G. akt, P2617, Stockholms Polis, Kriminalavdelningen, 2:a sektionen, 6: rotelns 2:a byrå, Krim.avd. 6:e rotelns register, Säkerhetspolisens Arkiv, Riksarkivet.
- 55 Lööw 2004, s. 91.
- 56 Almgren, s. 273–349 (kap. 8), cit. s. 273.
- 57 "Notering", dat. 1941-09-15; "Avskrift av avlyssnat telefonsamtal på tyska legationen", dat. 1940-10-16; "PM", dat. 1944-09-15; "Avskrift av avlyssnat telefonsamtal", dat. 1942-10-12 (cit.), i G. akt, P2617, Stockholms Polis, Kriminalavdelningen, 2:a sektionen, 6: rotelns 2:a byrå, Krim.avd. 6:e rotelns register, Säkerhetspolisens Arkiv, Riksarkivet.
- 58 Nekrolog över John Weibull i *Arbetet*, i författarens ägo; *Weibullsholm 1870–1970*, (red.) Jörgen Weibull, Landskrona 1970, s. 74; "Årsredovisning för Garvämnes Aktiebolaget AB Weibull, Landskrona. 1957", Svenska Fabriksarbetareförbundet Avdelning 58, Garvämnes AB Weibull, Samtliga handlingar, vol. 1, Arbetarrörelsens Arkiv i Landskrona.

- 59 Hübinette 2002, s. 185–298. Det bör här understrykas att Landskrona på denna punkt inte utgjorde något särfall. Enligt Hübinettes listor hade vid samma tid Trelleborg 31, Helsingborg 104, Lund 113 samt Malmö 486 RST-medlemmar. Totalt hade RST vid denna tid (1942) drygt 4 000 medlemmar.
- 60 Kalle Berggren, *Metall avd 40 Landskrona 100 år*, Helsingborg 1991, s. 90; Broström, s. 49.
- 61 "Förhandlingsprotokoll", "Kommittéprotokoll", "Kollektivavtalshandlingar", "Korrespondens", Svenska Fabriksarbetareförbundet Avdelning 58, Garvämnes AB Weibull, Samtliga handlingar, vol. 1–4, Arbetarrörelsens Arkiv i Landskrona; "Korrespondens", "Mötesprotokoll", "Styrelseprotokoll", Svenska Fabriksarbetareförbundet, avd. 58, Landskrona, E:3, A:3, A:5–6, Arbetarrörelsens Arkiv i Landskrona. Även Svenska Fabriksarbetareförbundet avdelning 58, *Fabriks avd 58, 1893–1983*, Landskrona 1983, s. 21–23.
- 62 Cit. ur Gottfrid Lilja, "Cause celebre i Landskrona", *Den Svenske Folksocialisten*, 1943-05-08; "Manifest till alla svenskar, handens och hjärnans arbetare!", *Den Svenske Folksocialisten*, 1939-03-29; Victor Lundberg, *Arbetare av hand och hjärna. Den fascistiska arbetarrörelsen i Sverige*, kommande arbete.
- 63 Se här framför allt forskningsresultat i kommande publikation av projektdeltagare Hans Wallengren.
- 64 Det är dock möjligt att ideologianalytiskt peka på den "vita maskulinitetens melankoli" som ett intressant diakront samband mellan då och nu. På denna punkt argumenterar t.ex. Tobias Hübinette och Catrin Lundström för att Sverigedemokraternas valframgångar 2010 bl. a. handlar om en strävan efter "att återupprätta den vita maskulinitetens hegemoni" i Sverige. Se Tobias Hübinette och Catrin Lundström, "Sweden after the Recent Election: The Double-Binding Power of Swedish Whiteness through the Mourning of the Loss of 'Old Sweden' and the Passing of 'Good Sweden'", i *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, vol. 19, March 2011, Routledge, s. 49–51.
- 65 Marie Demker, "Stora regionala skillnader i attityden till flyktingar", i *Du stora nya värld. Trettiofyra kapitel om politik, medier och samhälle. SOM-undersökningen 2005*, (red.) Sören Holmberg och Lennart Weibull, Göteborg 2006, särskilt s. 212 (även cit.).
- 66 Om S-D:s väljare, se Sören Holmberg och Henrik Oscarsson, Alliansseger. Redogörelse för 2006 års valundersökning i samarbete mellan Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet och Statistiska centralbyrån, Göteborg 2008, s. 205–221; Anna-Lena Lodenius och Mats Wingborg, *Slaget om svenskheten. Ta debatten med Sverigedemokraterna*, Stockholm 2009, s. 267–278; Linnea Nilsson och Emil Schön, *Fult folk. Samtal med Sverigedemokratiska väljare*, Stockholm 2010, s. 165; Anders Sundelin, "Landskroniter och alla andra", i *Högerpopulismen. En antologi om Sverigedemokraterna*, (red.) Håkan A. Bengtsson, Stockholm 2009, särskilt s. 104.
- 67 För en sådan bild, se t.ex. Björn Fryklund och Tomas Peterson, *Populism och missnöjespartier i Norden. Studier av småborgerlig klassaktivitet*, Lund 1981, särskilt s. 80, 348–361; Björn Fryklund, Tomas Peterson och Mikael Stigendal, *Skånepartiet. Om folkligt missnöje i Malmö*, Lund 1988, särskilt s. 227–229; Björn Fryklund och Tomas Peterson, *Vi mot dom. Det dubbla främlingskapet i Sjöbo*, Lund 1989, särskilt s. 164–166; Larsson och Ekman, s. 210–212; Åmark, s. 293.
- 68 För andra studier som kan sägas peka i en sådan riktning, se t.ex. Håkan Blomqvist, *Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse före nazismen*, Stockholm 2006; Björn Horgby, *Dom där. Främlingsfientligheten och arbetarkulturen i Norrköping 1890–1960*, Stockholm 1996; Jesper Johansson, "Så här gör vi inte i Sverige. Vi brukar göra så här." *Retorik och praktik i LO:s invandrarpolitik 1945–1981*, Växjö 2008; Johan Swanberg, *Arbetets relationer och etniska dimensioner. Verkstadsföreningen, Metall och esterna vid Svenska Stålpressnings AB i Olofström 1945–1952*, Växjö 2010; Zeki Yalcin, *Facklig gränspolitik. Landsorganisationens invandrings- och invandrarpolitik 1946–2009*, Örebro 2010.